

KAPITEL 4 / CHAPTER 4⁴
**HISTORIOGRAPHY AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF
RESEARCH ON THE FORMATION OF GENDER CONSCIOUSNESS
UKRAINIAN SOCIETY of the late XX-early XXI cent.**

DOI: 10.30890/2709-2313.2023-25-00-005

Вступ.

Успішний розвиток та формування сучасної України повинні ґрунтуватися на усвідомленні цінності людського життя, важливості повноцінного та гармонійного розвитку кожної особистості, забезпеченні прав людини, необхідності створення умов для самореалізації людського потенціалу. Це можливо тільки за умови забезпечення гендерної рівності. Невипадково в Декларації тисячоліття Організації Об'єднаних Націй, прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН 18 вересня 2000 р. закріплено норму: «Рівні права і можливості жінок і чоловіків повинні бути гарантовані». У Підсумковому документі 131-ї Асамблеї Міжпарламентського союзу (організації, яка об'єднує парламенти понад 160 країн світу), прийнятому 16 жовтня 2014 р. у Женеві зазначено, що жодна країна не може констатувати, що їй вдалося досягнути рівності, та наголошено, що «гендерна рівність лежить в основі прогресу, миру та розвитку. Якщо ми прагнемо досягнення миру і безпеки у світі, подолання бідності та забезпечення сталого розвитку, то повинні докласти всіх зусиль для досягнення цієї мети».

Дослідження гендерного світогляду, витоків його формування, розвитку та усталення дозволяє в значній мірі визначити ролі окремих компонентів гендера та вплив гендерних відносин на гармонізацію соціальної, політичної та інших сфер життєдіяльності.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є формулювання теоретично обґрунтованих висновків щодо історіографічного та методологічного підґрунтя для вивчення питання становлення гендерної свідомості українського суспільства у новітні часи, коли в умовах сучасності

⁴*Authors: Chumak Oxana Victorivna*

розвивається усталене поняття необхідності правової рівності, свободи та справедливості.

Зазначена мета зумовила постановку і розв'язання таких завдань:

1. Вивчити історичні передумови формування гендерної свідомості громадян у кін. ХХ - поч. ХХІ ст.ст. у працях та підходах провідних вчених, схарактеризувати та структурувати історіографічну базу наукового дослідження;

2. Проаналізувати та узагальнити методологічні підходи до вивчення означеної теми, розробити на їх основі структурований апарат для вивчення формування гендерного світогляду на теренах сучасної України.

4.1. Історіографія досліджень формування гендерної свідомості українського суспільства кін. ХХ -поч.ХХІ ст.ст.

Питання формування гендерної свідомості в Україні у кін. ХХ - поч.ХХІ ст.ст. широко представлено в працях вітчизняних науковців, причому ця проблематика цікавить вчених різних напрямків – від історичного до державно-управлінського.

Установлено, що дослідження формування гендерної свідомості українського суспільства на сьогодні здійснювалось за такими напрямками:

Історично-ретроспективний – ідея гендерної рівності та її становлення в українському суспільстві;

Педагогічний: 1) підготовка спеціалістів соціальної сфери до реалізації ідеї гендерної рівності в професійній діяльності; 2) реалізація ідеї гендерної рівності в навчанні студентів; 3) формування гендерної культури в студентів;

Філософський – філософський аналіз гендерної свідомості українців у різні етапи свого формування.

Організаційно-правовий – управління процесами формування гендерної політики в Україні;

Теоретико-правовий: 1) правові та інституційні засади регулювання та

розвитку рівності прав і свобод жінок і чоловіків в Україні; 2) взаємодія інститутів держави та громадянського суспільства в забезпеченні рівності прав і свобод жінок і чоловіків в Україні;

Державно-управлінський – діяльність з державного управління, теорії, що відносяться до неї, відомості про історію державного управління, тенденції розвитку.

Потрібно зазначити, що більшість наукових праць належать жінкам, що, на думку автора, є свідченням того, що саме жінки найчастіше зазнають дискримінаційних проявів за гендерною ознакою.

Історично-ретроспективний напрямок.

У дисертації І.П. Андрусяк «Ідея гендерної рівності в українській правовій думці другої половини ХІХ століття» розкриваються особливості виникнення, становлення і розвитку ідеї гендерної рівності в українській правовій думці, повному трактується проблема історичних джерел однієї із сучасних ключових засад успішного функціонування суспільства [69, с. 7]. У роботі добре проаналізовано історико-правові аспекти рівності прав і свобод жінок і чоловіків, про що свідчать результати здійсненого дослідження, які можуть бути корисними як для Верховної Ради України, так і органів виконавчої влади України в контексті проведення суспільних заходів, спрямованих на утвердження гендерної рівності в Україні.

Дослідженню проблем паритетної демократії, історії жіночого руху, прав жінок та гендерної політики присвячені численні праці Л. І. Кормич. Це, зокрема «Права жінок в Україні: правотворчість і правозастосування в історії і сучасності» (2000) [71], «Політика рівних прав – єдиний шлях до політичної стабільності» (2001), [72], «Юридична освіта як чинник формування гендерного аспекта правосвідомості суспільства» (2003) [73]. Тут проаналізовано різні аспекти правового статусу жінок, в тім числі й на українських землях у попередні історичні періоди, важливість та актуальність забезпечення гендерної рівності як умови стабільного та ефективного розвитку суспільства. Наведені назви статей дають змогу дослідити момент появи самого терміна «гендер» в юридичних

наукових дослідженнях у сучасній Україні.

У цей самий період почала наукові студії над історичними та теоретичними аспектами гендерної проблематики Н. В. Аніщук. Ці питання розглянуто в таких її працях, як «Правові засади гендерної демократії в Україні» (2000) [74], «Правове становище українських жінок в історичному минулому» (2002) [75], «Історичний розвиток виборчого права жінок в світі» (2003) [76], «Правове становище жінок за давньоруським законодавством» (2003) [77]. Проблема гендерного насильства у правовому житті України знайшла своє ґрунтовне осмислення у відповідній монографії цієї авторки [78], «Жінки в адвокатурі: історія і сучасність» [79], у якому проаналізовано виборювання жінками права на професію, в цьому випадку професію адвоката як в загальносвітовому контексті, так і в державах, до складу яких входили ті чи інші частини українських земель.

Педагогічний напрямок.

У галузі педагогічної науки можна назвати дослідження Н.О. Приходькіної «Педагогічні умови реалізації гендерного підходу у фаховій підготовці студентів гуманітарних спеціальностей») [59]. Значення праці для вітчизняної науки, а також вчення про рівність прав і свобод жінок і чоловіків в Україні, таке ж, як і попередньо проаналізована робота. Н.О. Приходькіна так само розв'язує завдання врахування гендерного підходу до педагогічній діяльності та підготовки студентів на основі концепції рівності прав і свобод жінок і чоловіків. Значення праці для вітчизняної науки також є ідентичним – окремі висновки цієї дисертації можуть бути використані і в правових дослідженнях.

С.М. Гришак у дисертації «Підготовка майбутніх спеціалістів соціальної сфери до реалізації ідеї гендерної рівності в професійній діяльності» теоретично обґрунтувала та розробила концепцію умов та змісту підготовки майбутніх спеціалістів соціальної сфери до реалізації ідеї гендерної рівності в професійній діяльності. Окрім того, проведено комплексне дослідження таких категорій, як гендер, гендерний підхід, гендерна стратифікація суспільства, гендерні ролі, гендерні стереотипи, гендерна культура, подано теоретичний опис сутності

даних понять [58, с. 7–8]. А втім, хоча ця праця має педагогічний характер, а не правовий, все ж таки окремі загальнотеоретичні висновки є корисними для будь-якої сфери вітчизняної науки. С.М. Гришак надала визначення низці понять, які є широкоживаними в усіх сферах науки, а отже, окремі висновки цього дослідження можуть бути використані і в правових дослідженнях.

Ще одним дослідженням у сфері педагогічної науки є робота О.І. Васильченко «Соціально-педагогічні умови формування гендерної культури студентів університету». Дисертацію присвячено проблемам формування гендерної культури студентів, обґрунтовано структуру гендерної культури (гендерні знання, цінності та норми), а також сформульовано критерії підвищення гендерної культури в студентів [67]. Значення роботи полягає у формулюванні методів педагогічного впливу, спрямованого на формування в суспільстві розуміння сутності та значення гендерної рівності.

Соціологічний напрямок.

Дисертація О.О. Стрельник «Гендерна нерівність та соціальний статус жінки в сучасному українському суспільстві» [55] має соціологічний характер. Її значення для вітчизняної науки полягає в тому, що запропоновано визначення гендерної нерівності як розходження статусних позицій жінок і чоловіків у різних сферах життєдіяльності суспільства, зумовлене впливом гендерного фактору на можливості формування та реалізації їх соціального потенціалу. Також О.О. Стрельник систематизувала теоретичні підходи, що сформувались у межах різних соціально-гуманітарних дисциплін, до вивчення та інтерпретації гендерної нерівності.

Водночас соціологічний характер цієї праці обумовив її досить специфічний зміст, а тому багато одержаних результатів не вплинули на розвиток правового вчення про рівність прав і свобод жінок і чоловіків в Україні.

Не меншої уваги заслуговує праця Т.О. Марценюк «Інституційні засади регулювання гендерних відносин». Робота стосується галузі соціологічної науки та має певне значення для розуміння рівності прав і свобод жінок і чоловіків у суспільстві. Так обґрунтовано необхідність упровадження цілісного

інституційного механізму регулювання і дослідження гендерних відносин в Україні як необхідної умови досягнення ефективності процесу регулювання та модифікації гендерного порядку загалом у бажаному для суспільства напрямі. На основі вивченого шведського досвіду показано роль фахових соціологічних гендерних досліджень як важливої складової процесу регулювання гендерних відносин в Україні [62, с. 11].

У колективній праці Оніщенко Н. М., Матвієнко О. В., Берези С. В., Томашевської М. О. «Європейський правовий вимір гендерно чутливої політики» обґрунтовується думка, що гендерні відносини мають бути насамперед врегульовані правом і вивчені правовою наукою, наголошують на тому, що саме право тривалий час заперечувало права жінки як повноцінного, повноправного члена суспільства, учасника правовідносин, тому ці деформації мають бути враховані та виправлені сучасними гендерно чутливими правовими концепціями та доктринами. Також аналізується співвідношення прав особи і гендерного статусу, правове забезпечення гендерної політики [56, с. 4–5]. Зважаючи на викладене, можна впевнено констатувати, що дослідження є важливою складовою з погляду визначення загальнотеоретичних основ щодо розуміння таких понятійних категорій, як «гендер», «гендерний статус», «гендерна політика» тощо.

Філософський напрямок.

На окрему увагу заслуговує праця Ю.В. Івченко «Філософсько-правовий аналіз гендерної політики», де вперше у вітчизняній суспільствознавчій думці було виконано комплексний філософсько-правовий аналіз гендерної політики в Україні. Принциповим при цьому було теоретичне осмислення проблеми рівності жінок і чоловіків, що передбачає реорганізацію, поліпшення, удосконалення й оцінку процесів прийняття рішень для впровадження принципу гендерної рівності в усі сфери державної політики, які прямо чи опосередковано стосуються життя жінок і чоловіків [61, с. 5].

Теоретико-правовий напрямок.

Першою працею, присвяченою питанням рівності прав і свобод жінок і

чоловіків в Україні, є дослідження Н.Б. Болотіної «Соціальне законодавство України. Гендерна експертиза» (2001 рік), яке вважається першою спробою проаналізувати соціальне законодавство України в контексті гендерної рівності, адже в роботі досить ґрунтовно та досконало визначено основні проблеми та виявлено недоліки чинних на той час правових норм соціального законодавства України стосовно гендерної рівності та запропоновано власні шляхи вдосконалення способів забезпечення гендерного паритету [51]. Незважаючи на те, що рівність прав і свобод жінок і чоловіків в Україні була встановлена ще в нормах Конституції України [1] 1996 року, утім упродовж тривалого часу цьому питанню науковці взагалі не приділяли уваги. А втім, починаючи із 2001 року, науковий інтерес до цього питання лише зростає. І в подальшому з кожним роком кількість таких праць поступово збільшувалась, як і напрями, за якими проводилися відповідні дослідження. У праці Н.Б. Болотіної зазначається, що внаслідок сучасних законодавчих змін у цьому напрямі (зокрема, прийняття Законів України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» № 2866-IV від 08.09.2005 [2], «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» № 5207-VI від 06.09.2012 [45] та низки інших нормативно-правових актів) дослідження у питаннях законодавчого забезпечення рівності прав і свобод жінок і чоловіків в Україні вже втратило свою актуальність, проте у цілому треба зауважити, що внесок Н.Б. Болотіної в розвиток інституту рівності прав і свобод жінок і чоловіків в Україні є суттєвим.

Варто відзначити працю Т.Р. Деметрадзе «Конституційний принцип рівності прав жінки і чоловіка: поняття, зміст, механізм його реалізації та захисту» [50]. Саме тому питання історіографії досліджень формування гендерної свідомості українського суспільства у новітні часи є особливо актуальним та потребує першочергово визначення вже наявних здобутків науки у вказаній тематиці.

Дослідження З.В. Ромовської «Сімейне законодавство. Гендерна експертиза» (2001 рік) є актуальним та цікавим навіть за сучасних умов державно-правового розвитку України. Хоча сімейно-правові відносини були

видозмінені у зв'язку з прийняттям Сімейного кодексу України [41], проте окремі здобутки вченої в цьому напрямі є актуальними й дотепер. Наприклад, вчена визначила, що тільки гендерно справедливий підхід до законодавства може створити гендерно справедливі умови для самоутвердження рівноправності соціальних статей у сімейних відносинах [52, с. 13]. І таке твердження, безумовно, заслуговує на увагу в контексті розуміння та застосування гендерних аспектів, загалом, у різних правових інститутах, як і низка інших тверджень. Водночас дослідження проводилося в процесі прийняття Сімейного кодексу України [41], який і без того протягом 20 років зазнав суттєвих змін. Тому щодо багатьох положень праця не є актуальною в питаннях законодавчого забезпечення рівності прав і свобод жінок і чоловіків в Україні.

Фундаментальною працею з правового становища жінки в аспекті гендерної рівності є дослідження О.Р. Дашковської «Правове становище жінки в аспекті гендерної рівності: загальнотеоретичний аналіз», у якому проаналізовано розвиток правового становища жінки з погляду гендерної рівності. Зокрема, О.Р. Дашковська довела, що гендерна рівність, яка передбачає насамперед рівні можливості чоловіка і жінки, забезпечується не лише закріпленням рівності перед законом разом із заборонаю дискримінації, але й політикою позитивних дій. Також обґрунтовано положення, що рівність чоловіка і жінки не варто трактувати як ідентичність їх правового статусу; у тій сфері, що не пов'язана з природними відмінностями чоловіка і жінки, їх юридична і фактична рівність може збігтися. Так само запропоновано нове визначення поняття «гендер» як соціальна приналежність до певної статі, як уявлення кожного індивіда про рольові характеристики та поведінкові особливості індивідів тієї статі, до якої він належить [60, с. 6–7]. О.Р. Дашковська фундаментально підійшла до розкриття того, що, враховуючи фізіологічні відмінності чоловіків і жінок, правовий статус обох статей не можна ототожнювати. Незважаючи на принципи рівності прав і свобод, жінкам притаманні права і свободи, якими не можна наділити чоловіків.

Не менш комплексно до визначення загальнотеоретичних основ гендерного

права України підійшла й Н.В. Аніщук у монографії «Основи гендерного права України», де визначено поняття системи гендерного права як обумовленої характером гендерних відносин внутрішньої структури, основними елементами якої є гендерно-правові інститути та норми. Також підкреслено, що, на відміну від багатьох галузей вітчизняного права (конституційне, цивільне, трудове та ін.), у гендерному праві поки що не сформовані його підгалузі [16, с. 127]. Потрібно відзначити, що робота є фундаментальною в аспекті визначення основних правових категорій гендерного права України, бо в ній описано поняття, визначено систему та сформовано власну класифікацію гендерного права як інституту. До того часу ніхто із вчених раніше так не досліджував вказану тематику. Не зважаючи на це, у зв'язку з реформуванням правової системи та появою нових підгалузей у праві ця праця має бути суттєво перероблена та доповнена.

Організаційно-правовий напрямок.

Значущою є праця К.Б. Левченко «Управління процесами формування гендерної політики в Україні (організаційно-правові аспекти)», у якій уперше у вітчизняній правовій науці комплексно досліджено організаційно-правові засади управління процесами формування гендерної політики та сформульовано низку нових положень та висновків, зокрема: 1) розроблено основи теорії управління процесами формування гендерної політики в Україні; 2) визначено найпродуктивніші теоретико-методологічні засади дослідження процесів управління формуванням та впровадженням гендерної політики в Україні; 3) схарактеризовано сутність терміна «гендерна політика»; 4) названо принципи, цілі та завдання, напрями гендерної політики на сучасному етапі розвитку Української держави та суспільства; 5) на основі вивчення досвіду країн з розвинутою демократією у правовому та політичному вирішенні проблем і досягненні гендерної рівності запропоновано шляхи щодо її впровадження в Україні; 6) визначено найефективніші заходи з удосконалення законодавчого забезпечення формування та розвитку гендерної політики в Україні; 7) здійснено класифікацію сфер діяльності та участі неурядових організацій у формуванні та

впровадженні гендерної політики в державі тощо [23, с. 7; 54, с. 102-104]. Результати цього дослідження є актуальними і зараз у контексті подальшої розробки політологічних, соціологічних та правових досліджень. Однак деякі важливі питання, зокрема щодо зарубіжного досвіду формування та впровадження гендерної політики, не розкриті.

Дисертація Т.М. Краснопольської «Взаємодія інститутів держави та громадянського суспільства в реалізації гендерної політики України», яка стосується галузі політичних наук і в якій проаналізовано сучасний стан механізмів формування та реалізації гендерної політики в Україні, визначено роль громадянського суспільства в її становленні, а також теоретично обґрунтовано напрями їх удосконалення з використанням прогресивного зарубіжного досвіду. Теоретично обґрунтовано організаційно-правовий механізм взаємодії інститутів держави та громадянського суспільства у сфері гендерної політики в Україні, а також комплексно проаналізовано систему національних, міжнародних та регіональних політико-правових актів як у сфері взаємодії інститутів держави та громадянського суспільства, так і щодо регулювання гендерної політики [66, с. 5].

Державно-управлінський напрямок.

В.В. Черняхівська в дисертації «Гендерна політика в системі державного управління: Україна та європейський досвід» [68] дослідила європейський досвід рівності прав і свобод жінок і чоловіків, проаналізувала історію впровадження гендерної рівності в європейських державах, дослідила законодавство про рівність прав і свобод окремих із них. Окрім того, запропоновано вдосконалити законодавство України про рівність прав і свобод жінок і чоловіків, а отже, названа праця має важливе значення і для юридичної науки нашої держави.

Отже, на сьогодні проблематика рівності прав і свобод жінок і чоловіків в Україні є предметом досліджень різних напрямків історичної науки та інших наук – юриспруденції, педагогіки, соціології, політології, державного управління тощо.

Водночас можна знайти прогалини в головних напрямках з цієї

проблематики, наприклад, в соціологічному, філософському, державно-управлінському напрямках налічується досить небагато праць.

Як уже зазначалося вище, до 2001 року досліджень, присвячених рівності прав і свобод жінок і чоловіків в Україні, фактично не було. З 2001 року розпочинається теоретичний розвиток цієї сфери, який продовжується і до цього часу. Тобто, виділяючи в історіографії досліджень рівності прав і свобод жінок і чоловіків в Україні етапи розвитку, треба виділити такі етапи:

1- й (1991–2001 рр.) характеризується відсутністю наукових досліджень рівності прав і свобод жінок і чоловіків в Україні;

2- й (2001 рік – дотепер) – характеризується перманентним науковим інтересом до питання рівності прав і свобод жінок і чоловіків в Україні з боку науковців галузей юридичної науки, педагогіки, соціології, політології, державного управління тощо.

4.2. Методологічні основи дослідження формування гендерної свідомості сучасного українського суспільства.

Не менш важливим питанням є аналіз методології досліджень формування гендерних засад, засад рівності прав і свобод жінок і чоловіків в Україні. Під методологією в науковій літературі розуміється сукупність послідовних дій практичного виконання певних дослідницьких процесів, їх процедур і операцій. Дослідження будь-яких питань потребує розробки методології, адже методологія є передумовою досягнення поставленої дослідницької мети. Методологія кожного окремого дослідження конкретна та унікальна, залежить від характеру об'єкта та предмета вивчення, мети наукового пошуку, загального рівня кваліфікації, науково-дослідницького досвіду, наукового потенціалу, креативності та інших властивостей дослідників. Саме тому для вивчення формування гендерної свідомості українського суспільства у новітні часи необхідно встановити таку систему методів, яка, по-перше, є ефективною для

досліджень таких питань, про що свідчить аналіз праць вітчизняних науковців; по-друге, дозволить максимально досконало розкрити питання гендерного світогляду жінок і чоловіків в Україні.

Тобто методологія – це сукупність методів проведення пізнавальної діяльності, які сприяють досягненню науковцем поставленої мети та завдань дослідження. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови метод визначається як прийом або система прийомів, що застосовується в якій-небудь галузі діяльності (науці, виробництві тощо) [33, с. 664]. Будь-яка наукова сфера характеризується власною унікальною системою методів, які і потрібно встановити в цьому дослідженні, і сфера гендерної свідомості з цього не є винятком.

О.М. Руднева описала гендерну рівність у праві України в праці «Гендерна рівність у праві України», яка базувалась на сукупності методів і прийомів наукового пізнання [53, с. 4–5]. Для розбору природи гендерної рівності використовувалися прийоми правової антропології, методи аналізу й синтезу, метод єдності логічного й історичного. За допомогою історико-правового методу опрацьовувалися передумови формування положення рівності статей [53, с. 4–5]. Системність дозволила прослідкувати розвиток домінанти гендерної рівності в законодавстві, а також окреслити проблематику дискримінації жінок і утиснення їхніх прав. Логіко-семантичний метод посилив дослідження понятійного апарату [53, с. 4–5].

О.О. Стрельник у праці «Гендерна нерівність та соціальний статус жінки в сучасному українському суспільстві» використала як комплекс загальнонаукових методів (методи аналізу і синтезу, індукції та дедукції, порівняльного аналізу, типологізації та систематизації), так і методологічні положення структурно-функціонального, діяльнісно-структурного та системного підходів. Зокрема, на думку авторки, методологія системного та діяльнісно-структурного підходів дозволила виділити складові системи гендерних нерівностей та факторів, що на них впливають. Використання структурно-функціональної методології сприяло розкриттю особливостей

прояву соціального статусу та потенціалу жінки [55, с. 5– 6].

К.Б. Левченко в дисертації «Управління процесами формування гендерної політики в Україні (організаційно-правові аспекти)» використала сукупність методів та прийомів наукового пізнання [54, с. 5–6]. За допомогою логіко-семантичного методу поглиблено понятійний апарат.

У дисертації «Формування та реалізація державної гендерної політики в Україні» Г.В. Даудова застосувала сукупність загальнонаукових методів, а саме: історичний, правовий методи, метод порівняльного аналізу, метод соціологічних досліджень та інші [70, с. 3]. Зокрема, історичний і правовий метод, а також метод порівняльного аналізу використано для опису наявної в суспільстві гендерної нерівності та підходів до визначення соціального статусу жінки. На основі цих же методів узагальнено досвіду становлення та реалізації гендерної політики в демократичних країнах та організаційно-правового забезпечення рівності чоловіків і жінок у вітчизняному суспільстві. Метод соціологічних досліджень дозволив проаналізувати емпіричну інформацію про участь жінок у державному управлінні, так само системно-структурний та логічний методи дали змогу визначити масштаби та форми обмеження прав жінок у вирішенні питань суспільного життя, обґрунтувати механізми їх інтеграції в систему управління державою. Для встановлення ідеологічних уявлень у соціумі про мотиви поведінки чоловіків і жінок у роботі використано структурно-функціональний та психологічний підходи. Окрім того, Г.В. Даудова застосовує й інші методи, такі як: кількісного та якісного аналізу для дослідження ролі й статусу жінки в політичній діяльності; історичний та діалектичний – для встановлення гендерних аспектів у прийнятті управлінських рішень; індукції та дедукції, аналізу та синтезу – для аргументування шляхів реалізації та вдосконалення гендерної політики в Україні.

Н.О. Приходькіна в праці «Педагогічні умови реалізації гендерного підходу у фаховій підготовці студентів гуманітарних спеціальностей» використала комплекс теоретичних та експериментальних методів [59, с. 3–4]. Теоретичні методи були використані дослідницею для аналізу та узагальнення літератури з

проблем гендерності, інтеграції гендерного підходу у вітчизняну систему вищої освіти, навчально-методичних праць і передового досвіду закладів вищої освіти з упровадження гендерної тематики в освітній процес; конкретизації сутності гендерності та специфіки гендерного підходу як нової методології пізнання педагогічних явищ і концепції педагогічної діяльності; моделювання гендерно-орієнтованої технології у фаховій підготовці студентів й порівняння її ефективності з традиційною. Так само експериментальні методи дослідництва розподіляє на дві групи: емпіричні та статистичні.

Методологічною основою дисертації Ю.В.Івченко «Філософсько-правовий аналіз гендерної політики в Україні» є такі методи: історико-правовий, метод комплексного підходу, герменевтичний метод та методи порівняльного правознавства й категоріально-термінологічного аналізу [61, с. 15]. З наведеного вище випливає, що для вивчення передумов становлення етико-правового принципу гендерної рівності, а також основних тенденцій розвитку гендерної паритетності у світовій практиці використано історико-правовий метод; метод комплексного підходу застосовано для синтезу філософських, правових, політологічних, соціологічних джерел та розуміння сучасних підходів до формування гендерної політики. На основі методу порівняльного правознавства було проведено глибинний аналіз міжнародно-правового надбання регулювання гендерної політики та зроблено порівняння гендерної проблеми в законодавстві України. Для визначення проблематики гендерної рівності в державній політиці України та встановлення стану гендерного питання в системі ОВС України використано метод системно-структурного аналізу. Для вибудовування понятійного апарату, зокрема поняття «гендер», застосовано герменевтичний метод та метод категоріально-термінологічного аналізу.

У процесі дослідженні взаємодії інститутів держави та громадянського суспільства в реалізації гендерної політики України Т.М. Краснопольська використала міждисциплінарний підхід для комплексного аналізу теми [66, с. 4–5]. Так серед інших на всіх етапах роботи автор застосувала діалектичний метод, за допомогою якого видалося можливим визначити базові закономірності

розвитку ідеї гендерної рівності та особливості її реалізації в багатьох галузях соціального життя. Загальнологічні методи, як-то аналізу і синтезу, абстрагування, індукції та дедукції, вжито для формування висновків наукової роботи. Структурно-функціональний метод застосовувався для розгляду механізму реалізації гендерної політики та її складових. Використання неінституційного підходу дозволило проаналізувати тенденції розвитку, вибору та зміни державних установ та громадянського суспільства, залучених до реалізації гендерної політики, у їхній взаємодії на різних рівнях. Порівняльний метод дозволив виділити особливості реалізації гендерної політики в країнах Європи та в Україні. Історичний метод був використаний для аналізу розвитку політичної та правової бази гендерної політики.

На думку Т.М.Краснопольської, системний метод дозволив глибше зрозуміти всю сукупність гендерних відносин, що охоплює соціокультурний вимір і його входження до суспільних інститутів. Соціально-психологічний метод застосовувався для порівняльного аналізу чоловічої та жіночої поведінки в цілому, відмінностей у домінуючих формах і мотивах такої поведінки, а також для розгляду особливостей жіночого політичного лідерства та його переваг. Біополітичний метод використаний під час розгляду гендеру як соціального конструкту, сучасних наукових шкіл гендерних відносин, у частині розглянутих досліджень щодо кількості нейронних зв'язків у жінок і чоловіків, а також впливу цих факторів на політичну поведінку та можливості політичної активності осіб різних статей [66, с. 4–5].

О.І. Васильченко в роботі «Соціально-педагогічні умови формування гендерної культури студентів університету» для розв'язання поставлених завдань використала такий комплекс методів дослідження: теоретичні – аналіз, систематизація й узагальнення наукових положень з проблеми дослідження застосовувалися для уточнення сутності базових понять дослідження; контент-аналіз документації університетів – для з'ясування значущості гендерного компонента в змісті навчально-виховної роботи університету; емпіричні – спостереження, опитування, тестування – для визначення рівнів сформованості

гендерної культури студентів університету, педагогічний експеримент – для перевірки ефективності соціально-педагогічних умов формування гендерної культури студентів університету; методи статистичної обробки експериментальних даних для виявлення емпіричного розподілу значень компонентів гендерної культури та значущості отриманих результатів [67, с. 3]. Ця робота має педагогічний характер, саме тому частина використаних методів не є характерними для досліджень правових явищ. Водночас О.І. Васильченко використала низку методів, які використовують інші дослідники рівності прав і свобод жінок і чоловіків в Україні, зокрема аналіз та систематизація.

Встановлення методології, яку застосувала Т.Р. Деметрадзе в роботі «Конституційний принцип рівності прав жінки і чоловіка: поняття, зміст, механізм його реалізації та захисту», є особливо важливою для цього дослідження, адже ця праця є одним із небагатьох вітчизняних досліджень, присвячених рівності прав жінки і чоловіка через призму конституційного права. Використано такі наукові методи: аналізу – для виокремлення ознак конституційного принципу рівності прав жінок і чоловіків; абстрагування – для дослідження принципу рівності статей як категорії міжнародних стандартів прав людини і громадянина; індукції – для індуктивного умовиводу про механізм національного забезпечення рівності прав жінки і чоловіка; дедукції – для з'ясування місця та ролі органів, що становлять інституційну систему забезпечення принципу рівності статей у системі органів держави; аналогії – для дослідження компетенції органів державної влади та місцевого самоврядування в галузі рівних прав жінок і чоловіків; діалектичний – для виявлення закономірностей та особливостей, властивих конституційно-правовому регулюванню рівності прав жінок і чоловіків; системний – для дослідження системи суб'єктів реалізації та захисту рівноправ'я жінок і чоловіків; структурно-функціональний – для дослідження структурно-функціональних зв'язків між елементами механізму реалізації та захисту рівних прав жінок і чоловіків; історичний (історико-правовий) – для дослідження історіографії рівності прав жінок і чоловіків; статистичний – для надання певного роду

статичної інформації, пов'язаної з порушенням принципу рівності прав жінок і чоловіків; формально- юридичний – для дослідження конституційно-правового регулювання рівності прав жінок і чоловіків шляхом формулювання та розкриття юридичних понять, конструкцій, з'ясування змісту нормативних актів [50, с. 5–6]. Треба наголосити на масштабності системи методів. Більшість із перерахованих методів є важливими для цього дослідження.

Дисертація І.П. Андрусак «Ідея гендерної рівності в українській правовій думці другої половини ХІХ століття» ґрунтується на комплексі положень, прийомів і підходів, який поєднує філософські, загальнонаукові та спеціально-наукові методи [69, с. 7]. Логічний метод пізнання, наприклад, прийоми аналізу і синтезу, абстрагування вжито для формування методології, джерельної бази та історіографії дослідження. Системно-структурний метод став основою вивчення явища гендерної рівності як певної системи, яка складається з інституцій, як-то право на освіту, виборче право, майнова рівність тощо й елементів різного рівня, які перебувають у функціональному взаємозв'язку.

І. П. Андрусак на основі діалектичного методу здійснила аналіз розвитку ідеї гендерної рівності та встановила її фундаментальний взаємозв'язок з парадигмами передового розвитку соціуму. За допомогою соціологічного підходу вчена простежила становлення і розвиток ідеї гендерної рівності, її становлення в суспільній свідомості. [69, с. 7].

В.В. Черняхівська висвітлила проблему гендерної політики у своїй дисертації «Гендерна політика у сфері державного управління: Україна та європейський досвід». У роботі використано комплекс філософських, загальнонаукових, спеціальних наукових методів, які традиційно використовуються для вивчення названої теми. На думку автора, «філософсько-світоглядну основу пізнання становлять ключові положення діалектики, а також системоцентрична та антропоцентрична наукові парадигми, зокрема парадигма людиноорієнтованої держави. Процес пізнання здійснювався з погляду принципів історизму, об'єктивності, різнобічності, взаємодоповнюваності та обґрунтованості, що створило надійну методологічну основу для комплексного

аналізу предмета дисертаційної роботи» [68, с. 3]. Окрім того, використано загальнонаукові підходи й методи. Зокрема, соціокультурний, структурно-функціональний та психологічний підходи стали основою для встановлення причин поведінки чоловіків і жінок у відповідності з наявними стереотипами, звичаєвими та релігійними уявленнями. Засади історико-порівняльного і правового методів дали можливість схарактеризувати український та європейський досвід впровадження гендерної політики в державне управління; розкрити мотиви наявної в суспільстві гендерної нерівності та бачення соціальної ролі чоловіків і жінок у системі панівних стандартів. На основі методу соціологічних досліджень проведено аналіз емпіричної інформації про реалізацію домінанти гендерної рівності в державному управлінні, а системно-структурний та логічний методи застосовано під час встановлення обсягів і форм обмеження прав жінок щодо прийняття рішень та для обґрунтування механізмів їх інтеграції в систему державного управління. Проблемно-тематичний метод використано для розгляду наукової опрацьованості теми дисертації. Метод гіпотези дав змогу розв'язати питання еквівалентної українським реаліям моделі гендерних взаємин.

Таким чином, оскільки дослідження формування гендерної свідомості українського суспільства у новітні часи здійснюються в рамках декількох наукових сфер, відповідно перелік методів, які використовують автори у відповідних дослідженнях, є доволі специфічним.

У процесі аналізу встановлено, що методологію дослідження гендерної рівності в Україні, окрім методів, становлять також підходи.

Методи можна класифікувати на такі групи:

загальнонаукові,

соціологічні,

загальнологічні та

емпіричні.

Утім соціологічні (метод експертних оцінок; метод соціологічних досліджень; метод статистичної обробки експериментальних даних тощо) та

емпіричні (метод спостереження; метод опитування; метод тестування тощо) є характерними передусім для праць у галузях соціології, політології та педагогіки. У дисертаціях в історичній сфері такі методи фактично не використовуються.

Отже, методологію досліджень формування гендерної свідомості українського суспільства у новітні часи становлять такі методи:

1. Загальнонаукові методи:

- 1) порівняльно-історичний метод;
- 2) формально- правовий метод;
- 3) системний метод;
- 4) історико-правовий метод;
- 5) діалектичний метод.

2. Загальнологічні методи:

- 1) метод аналізу;
- 2) метод синтезу;
- 3) метод індукції;
- 4) метод дедукції;
- 5) метод абстрагування.

Порівняльно-історичний метод визначається в науковій літературі як зіставлення історичних понять, явищ, процесів одного порядку і з'ясування подібності та відмінності між ними. Відповідний метод застосовується вибірково за обов'язкової умови порівнюваності об'єктів.

Формально-правовий метод пояснюється виявленням та уточненням змісту права через вираження і фіксацію його форми на основі загальносоціальної методології, що включає в себе діалектично- матеріалістичний підхід як невід'ємну сферу пізнання.

Системний метод має на меті дослідження об'єкта не як сукупності її складових, а як системи та цілісного утворення. Метод, який дозволяє дослідити явище у всьому різноманітті зв'язків, системи цінностей, пріоритетів. Він дає можливість встановити внутрішні зв'язки, що існують у праві в цілому, є його

основою, зв'язати основні ціннісні підходи в праві з окремими нормами і правовими ситуаціями. Використання системного методу дозволило О.М. Руднєвій прослідкувати розвиток гендерної свідомості в нормативно-правовій системі України новітніх часів, а також окреслити проблематику дискримінації жінок і утиснення їхніх прав [26, с. 4–5; 53, с. 118-119].

Історико-правовий метод В.В. Ільков визначає як метод, що дозволяє розглянути кожен проблему та кожний окремий елемент у його історичному розвитку, простежити генезис проблеми в її складових елементах. За допомогою історико-правового методу О.М. Руднєва дослідила питання передумов формування положень рівності статей [26, с. 4-5]. Так само Т.Р. Деметрадзе використав відповідний метод для дослідження історіографії рівності прав жінок і чоловіків [50, с. 5–6]. Отже, історико-правовий метод дозволяє дослідити, у який спосіб відбувалось становлення гендерної свідомості українського суспільства та встановити передумови сучасного стану рівності прав і свобод жінок і чоловіків.

Діалектичний метод є провідним методом наукового пізнання, який не залежить від тимчасових історичних, економічних, політичних та інших умов, полягає у визначенні сутності різноманітних правових явищ, їх змісту, причин їх виникнення. Діалектичний метод дозволив Т.М. Краснопольській визначити базові закономірності розвитку ідеї гендерної рівності та особливості її реалізації в багатьох галузях соціального життя [66, с. 4-5].

Іншою групою методів досліджень є загальнологічні методи (метод аналізу, метод синтезу, метод індукції, метод дедукції, метод абстрагування тощо). Такі методи застосовуються для формулювання менш масштабних висновків. Аналіз передбачає роздроблення цілого на складові елементи, тобто виділення ознак предмета для вивчення їх окремо як частини єдиного цілого; синтез являє собою з'єднання отриманих у процесі аналізу частин у єдине ціле; індукція – це спосіб міркування від приватних суджень до загального судження, установлення загальних правил і законів на підставі вивчення окремих фактів і явищ; дедукція – це спосіб міркування від загального судження до приватного судження,

пізнання окремих фактів і явищ на підставі знання загальних законів і правил. Варто зауважити, що загальнологічні методи зазвичай використовуються в комплексі – застосування методу аналізу означає необхідність застосування методу синтезу. Так само в комплексі застосовуються і методи індукції та дедукції.

Окрема категорія, яку виділено як елемент методології досліджень формування гендерної свідомості українського суспільства у новітні часи – підходи. Аналіз праць у сфері гендерних засад продемонстрував, що методологію досліджень рівності прав і свобод жінок і чоловіків в Україні також становлять такі підходи: 1) структурно-функціональний підхід; 2) діяльнісно-структурний підхід; 3) системний підхід; 4) неоінституційний підхід; 5) соціологічний підхід; 6) соціокультурний підхід; 7) психологічний підхід. Водночас, беручи до уваги специфіку сфери формування гендерної свідомості українського суспільства у новітні часи, варто наголосити, що у відповідних дослідженнях може використовуватись значно ширше коло підходів, характерних і для інших галузей науки. Підходи відрізняються від методів тим, що являють собою використання авторами певних інструментів, характерних для інших наук, відмінних від юридичної. Тож, застосовуючи той чи інший підхід, дослідник урізноманітнює свою дослідницьку техніку та поглиблює зроблені висновки.

Висновки

Підсумовуючи дослідження історіографії та методології досліджень формування гендерної свідомості українського суспільства кін.ХХ - поч. ХХІ ст.ст., в цілому, можна дійти висновку, що це питання належить до сфери наукових інтересів дослідників різних галузей науки, зокрема й історичної. На сьогодні в науковій доктрині нашої держави наявні десятки праць, присвячені тим чи іншим аспектам гендерної рівності жінок і чоловіків. Незважаючи на те, що впродовж тривалого часу це питання не досліджувалось узагалі, останнім часом кількість наукових праць, присвячених формуванню гендерної свідомості українського суспільства у кін.ХХ - поч. ХХІ ст.ст. стрімко, зростає, що може констатувати факт вдосконалення гендерних уявлень українців на сучасному етапі розвитку та обумовлює позитивні трансформаційні процеси в галузі гендерної рівності українського суспільства в майбутньому, тим не менш, і сьогодні існують вагомні прогалини у вивченні означеної теми, що робить її подальше дослідження вкрай важливим та актуальним.